

Sarkofagen och spjutet

En litterär analys av miljöförstöring och människans roll däri i

Harry Martinsons rymdepos *Aniara*

På vilka sätt skildras miljöförstöring i *Aniara* och hur skildras människan som offer respektive förövare däri?

Lisen Bäckstrand

Word Count: 3831

Katedralskolan, Lund

Session May 2014

Innehållsförteckning

1.Inledning.....	4
2.Syfte.....	4
3.Metod.....	5
4.Martinson om miljöförstöring	5
5.Miljöförstöring i Aniara.....	6
5.1 Kärnvapen.....	6
5.2 Missutnyttjandet av naturens resurser och hotet mot de ekologiska systemen.....	7
6.Människans roll vid miljöförstöring.....	7
6.1 Offer.....	8
6.2 Förövare.....	9
7.Diskussion.....	9
8.Slutsats.....	10
9.Bibliografi	11

Abstract

Denna litterära analys av människan och naturen i Harry Martinsons rymdepos *Aniara – en revy om människan i tid och rum* försöker svara på frågan ”Hur skildras miljöförstöring i *Aniara* och på vilket sätt skildras människan som offer respektive förövare däri?” Eposets 103 sånger har djupstuderats och analysen har därefter följt den hermeneutiska metoden. Motiv, symbolik och metaforer för miljöförstöring och människans två kontrasterande roller har tolkats och skaldens stundtals fiktiva språk har tydliggjorts ur olika studier. För att få djupare förståelse för eposets budskap har artiklar, krönikor och intervjuer av och med Martinson mellan 1941 och 1959 lästs. Artiklar och rapporter om forskning rörande människans aktiviteter som orsak till miljöförstöring från mitten av 1900- talet och framåt har granskats för att förstå samtidens medvetande under Martinsons författarskap. Detta för att stödja slutsatsen om människans roll i miljöförstörelsen i verket.

Uppsatsens slutsats är att miljöförstörelse främst skildras genom ett globalt kärnvapenkrig, men även genom människans överutnyttjande av naturens resurser. Människan i *Aniara* bär ansvaret till jordens förstörelse. I *Aniara* syns förövarrollen hos makthavarna när de förklarar kärnvapenkrig, i vetenskapsmannens brist på eftertänksamhet och i den vanliga människans nonchalans mot naturresurserna. Offerrollen skildras främst i människans öde på rymdskeppet *Aniara*. Den skildras även i hennes hybris och hennes destruktiva förhållningssätt till jorden vilket manifesteras i sorgen och saknaden av något hon älskar men själv tårt sönder.

1. Inledning

År 1949 skriver diktaren, författaren och målaren Harry Martinson (1904-1978) en uppmaning i tidningen *Vi* med rubriken *Vi måste äntligen lyssna*, där han gör Cassandra, en forngrekisk, trojansk prinsessa, till rösten som vi alla bör lyssna till. Indirekt blir Cassandra en symbol för människans samvete då vi kan välja att lyssna till henne eller inte. Enligt grekisk mytologi kunde Cassandra se in i framtiden och förutse framtida katastrofer. Martinson avslutar sin artikel med, ”*Ni skall lyssna i tid till Cassandra. Ni skall äntligen lyssna till Cassandra.*”¹ Vad menade Martinson att Cassandra varnade för? Varför var det så viktigt att vi skulle lyssna? Dessa frågor behandlas klarare fyra år senare. År 1953 publiceras de inledande 29 sångerna till rymdeposet *Aniara* som dikten *Sången om Doris och Mima*, i diktsamlingen *Cikada*.² I både *Aniara* och *Cikada* har Cassandra en betydande roll då hon är närvarande i verkens dramatiska höjdpunkter när jorden sprängs sönder.

Rymdeposet *Aniara – en revy om människan i tid och rum* publicerades 1956 under det kalla kriget och skildrar en diegetisk världskatastrof. *Aniaras* 103 sånger innehåller naturvetenskap, matematik, teknikutveckling, historiska och kulturhistoriska perspektiv, litteraturhistoriska allusioner och politiska strukturer. Som Tideström skriver i *Ombord på Aniara – En studie i Harry Martinsons rymdepos* så skulle därmed *Aniara* kunna betraktas som en totalrevy.³ Analyser av litteraturvetare, forskare inom naturvetenskap och miljö, språkvetare och historiker har dock gemensamt betraktat *Aniara* som något av en framtidsdystopi, en spekulation eller ett kritiskt gensvar till en tid fylld av krig, okunskap, övermod och nonchalans mot jorden och naturresurserna. *Aniara* som ett konstnärligt verk kan ses i verkets modernistiska poesi, i det detalj- och vokalrika rytmiska, stundtals fiktiva språket som använder femfotade jamber, trokéer, symboler och metaforer.

Forskningen om *Aniara* har varit omfattande. Det har gjorts litterära, naturvetenskapliga, och politiska tolkningar. Forskning om miljöförstöring i *Aniara* har berört Martinsons sätt att skildra teknikens, krigens och atombombens förödande konsekvenser för naturen och människan. Mycket har skrivits om Martinsons skepsis mot kärnvapentechnikens utveckling. Föreliggande studie beror områden och begrepp som rör det globala klimat hotet som t.ex. missbruket av naturens resurser, hotet mot de ekologiska systemen och innebörden av hållbar utveckling. Dessa har däremot inte berörts i större skala om man utgår ifrån de källor jag använt. Några av följande citerade författare skrev dock innan de globala miljöproblemen fick sitt genomslag vid FN:s miljökonferens 1972.⁴

2. Syfte

Mitt intresse för *Aniara* väcktes när jag såg dramatiseringen av verket på Stockholm stadsteater. Jag fascinerades över det moderna motivet som ständigt följde verkets diegetiska, filosofiska och arketytiska värld bland stjärnor, planeter och meteoriter. Jag har valt att behandla miljöförstöring som tematik i *Aniara* då jag anser att den spelar en central roll i verket. Min frågeställning lyder: På vilket sätt skildras miljöförstöring i *Aniara* och hur skildras människan som offer respektive förövare däri? Uppsatsen kommer inledningsvis att behandla Martinsons syn på miljöförstörelse och hur han ansåg att teknikens utveckling riskerade att drabba livet på jorden. Den kommer att överblicka den miljöpolitiska kontexten i tiden då *Aniara* publicerades och den dåtida världens erfarenheter av kärnvapen som medel i krigsföring. Studien kommer sedan att analysera hur atombomben, överutnyttjandet av naturens resurser och hotet mot de ekologiska systemen skildras i *Aniara*. Människan som offer eller förövare i dessa tre aspekter kommer sedan att behandlas med fokus på emigranternas handlingar, egenskaper, känslotillstånd eller uttryck som t.ex. ansvar, skuld och sorg.

---

1. Sandelin, Stefan (1989) *Kring Aniara – Dikter, essäer, betraktelse och programförklaringar av Harry Martinson*. Lund: Vekerums förlag. s. 50

2 Söderblom, Staffan. (1994) *Harry Martinson*. Stockholm: Natur & kultur. s. 291

3 Tideström, Gunnar. (1975) *Ombord på Aniara*. s. 7

4 Peter Davergne (2012) *Handbook of Global Environmental Politics, Second Edition*. Cheltenham. Edward Elgar Publishing, s. 87

3. Metod

Denna uppsats bygger sin litteraturanlys på *Aniara – en revy om människan i tid och rum* och har följt den hermeneutiska metoden. För att få större förståelse för Martinsons fiktiva språk och de symboler, motiv och metaforer som skildrar miljöförstörelse har *Sången om Aniara* av Johan Wrede och *Ombord på Aniara – En studie i Harry Martinsons rymdepos* av Gunnar Tideström lästs. För att förstå sig närmare på Martinsons tankevärld, hans syn på människans roll i miljöförstörelse och hans syfte med *Aniara* har *Aniara – Dikter, essäer, betraktelse och programförklaringar av Harry Martinson* av Stefan Sandelin studerats. Att sätta *Aniara* i ett historiskt perspektiv har också ingått i metoden. Forskning och medvetenhet kring miljöförstörelse, hållbar utveckling och biologisk mångfald under 1950-talet och framåt har överblickats och bl.a. belysts med Minamatsjukan i Japan, Rachel Carsons *Tyst vår* (1963), Raymond F. Dasmanns upptäckter, samt FN:s *Brundtland-* rapport (1987).

4. Martinson om miljöförstörelse

Martinsons omsorg om naturen syns i flera av hans tidigare verk då hav, sjöar, växt- och djurriket ofta utgör en central del i hans diktning. När Martinson skrev *Aniara* var han influerad av sin tid. Världen hade genomlidit andra världskrigets fasor och var splittrad mellan de två supermakterna USA och Sovjetunionen. Atomfysikern Niels Bohr hade utvecklat atombomben, vilket Martinson följt under ett besök i Bohrs laboratorium 1941.⁵ Atombombningarna över de japanska städerna Nagasaki och Hiroshima hade avslutat andra världskriget men rest många moraliska dilemman. Dessa händelser gjorde starkt intryck på Martinson och förstärkte hans skepsis till teknikens utveckling och dess hot mot planeten. Mellan krigsslutet 1945 och *Aniaras* publikation skriver och samtalar Martinson i artiklar och intervjuer om teknikens ljusa och mörka sidor. De mörka aspekterna beskriver han bl.a. i *Kring ett samtalsämne* i *Vecko-Journalen* (1945), i *Sommarbrev* ur *Dagens Nyheter* (1950) och i *Tekniska Muséets årsbok Daedalus* (1955).⁶ I dessa argumenterar Martinson för hur den maskinella utvecklingen riskerar att rubba naturens och människans naturliga rytm, liksom den skräcken vi borde känna med utvecklingen av ”undergångens moln” (atombomben) och dess konsekvenser. Hans skepsis för teknikens väldiga framfart inom vissa områden, främst utvecklingen av atombomben gör att poeten, av vissa, betraktades som skeptisk till teknikens utveckling. Andra hyllade honom för hans föregripande av miljöproblemen, begreppet hållbar utveckling och ifrågasättandet av det mänskliga tänkandet. I *Vi* 1957 uttrycker sig Martinson om *fototurben* (atombombens) roll i *Aniara*, ”*Fototurben som spränger Dorisburg är symbol inte bara för atombomben utan för människans tendens at förstöra jorden på alla sätt, genom sina föroreningar, genom kemikalieförstörelse, kalhyggen, utrotning av växter och djurarter, allt som rubbar den naturliga balansen och världsvälståndet.*”⁷ Med tanke på att den globala miljörörelsen först växte fram under 1970-talet betraktades därmed skalden som en av de första författarna som upplyste om miljöhotet. Han uttryckte även de risker han trodde skulle drabba en civilisation som inte ger sig tid till eftertanke. Han föreslog etableringen av en institution, likt Förenta Nationerna, vars uppgift var att granska vetenskapens teknologiska innovationer som kan hota planeten.⁸

Naturen är ett tema som präglat Martinson författarskap före *Cikada* och *Aniara*. Strandlösa flyttfåglar beskrivs i diktboken *Spökskeppet* (1929), en svala bygger sin lerhydda i *Nomad* (1929) och solens uppenbarelse skildras i *Midsommardalen* (1938).⁹ Temat är starkt i *Aniara* och *Cikada* likaså. Det intressanta med *Aniara* är att Martinson bl.a. i flera radiointervjuer om *Aniaras* tematik reser begrepp som världssamvete, världsvälstånd, skuld och förnuft.¹⁰

---

5 Sandelin, S. s.79

6 Sandelin, S. s. 32, 51, 61

7 Wrede, Johan. (1965) *Sången om Aniara - Studier i Harry Martinsons tankevärld*. Stockholm. Albert Bonniers förlag. s. 153

8 Sandelin, S. s. 30.

9 Söderblom, Staffan. (1994) *Harry Martinson*. Natur & kultur, s. 7, 20

10 Sandelin, S. (Röster i Radio 1957, nr 48.) s.76

5. Miljöförstöring i Aniara

I *Aniara* är jorden strålningsskadad och dess befolkning har tvingats emigrera i *gondolder* eller rymdskepp till Mars och Venus. Miljöförstöring kan ses som ett tema i ett tidigt skede av eposet, i definitionspunkten, då narratören - *Mimaroben* - som troligen representerar Martinsons alter ego, beskriver anledningen till att Doris (jordens) befolkning skeppas till Mars och Venus, "*Jorden nått därefter/att hon för strålförgifnings skull beredes/en tid av vila, ro och karantän.*"¹¹ Ombord på Aniara finns åttatusen passagerare som även innefattar piloter, teknisk personal och en ledning. I peripetin när Aniara tvingas väja för meteoriten Hondo, kommer hon ur kurs och förlorar manöverförmågan, och emigranterna tvingas inse sin oundvikliga död. Aniara skildrar hemlösheten, i ett oändligt rum som är för stort för många av oss att begripa, utan vår jord, vårt "*land av mjölk och honung*"¹². En av orsakerna till hemlösheten är säkerligen att miljöförstöring har utarmat emigranternas hem. Vilka olika aspekter av miljöförstörelsen kan ses i verket och hur kommer de till uttryck? Kärnvapnet som ledmotiv och misshushållningen av naturens resurser som tema kan ses som två centrala områden.

5.1 Kärnvapen

I Aniara har kärnvapenkrig präglat jorden under lång tid och människan tvingas lämna "*den jord den här försakar*"¹³ om hon vill överleva. Atombombens förödande miljöpåverkan framgår ständigt genom eposets dramaturgi - i anslaget när gondoldern lämnar jorden, i fördjupningen när emigranternas historier och upplevelser av atombomben beskrivs, i upptrappningen och sedan under den dramatiska höjdpunkten när jorden Doris kollapsar p.g.a. fototurben. Ständigt påminns läsaren om det starka skenet och den glödande hettan. Kärnvapnet blir därmed ett starkt ledmotiv i Aniara. Kärnvapnets konsekvenser skildras genom "*staden Gond som smälte bort i krig*"¹⁴ eller genom en av emigranterna på Aniara; en döv mans beskrivning av hans upplevelse när atombomben spränger staden Dorisburg "*när en kvadratmil stadsmark vrängde/ sig ut och in/då fototurben [atombomben] sprängde/den store stad som hetat Dorisburg.*"¹⁵ En annan stads undergång, staden Xinombra, symboliserar förmodligen fällningen av atombomberna över Hiroshima och Nagasaki. Enligt Hall symboliserar "*vishetens sten*" energin och attraktionen mellan atomens beståndsdelar.¹⁶ Den kraften kan missbrukas om den hamnar i fel händer. Detta beskrivs förmodligen när geniet bryter vishetens sten, en metafor som kan tolkas i "*Vishetens sten/ gömd i geniets slaktmask/sköts in i hjärtat på Xinombas stad/som dog för tredje gången.*"¹⁷ Kanske symboliserar geniet i dikten Nils Bohr? I en intervju, beskriver Martinson atomsprängning som en inbrytning "i den universella konstitutionen."¹⁸ Vad händer när människan agerar utanför sitt förstånd och förnuft? I vilka sammanhang riskerar reaktionen att kunna tillämpas? Kan det bli ett maktmedel? Detta blir frågor som läsaren ställer sig.

En blind man ombord på Aniara berättar "*om det ohyggligt starka skenet som bländat honom*" och en poetissa från landet Rind berättar om "*den fruktansvärda svarta hettan*" hon upplevde på jorden. Poetissan räddades och bosatte sig på planeten Mars, men återvände senare till landet Rind och beskrev miljön, "*Det var nu kallt. All växtlighet var skadad.*"¹⁹ Mimaroben beskriver även hur atombomben utarmar natur, "*Trä var ett sällsynt ämne. Hade funnits i förgoldondisk tid men sedan minskat/alltmer på grund av strålningskatastrofer/men det är länge sedan, ack så länge.*"²⁰ Mimans²¹ lidande och hennes död förknippas också med atombomben. Miman är en maskin som förmedlar illusioner om jorden så att minnen väcks till liv. Hon ser, hör och känner bilder, röster och dofter från jorden och förmedlar dem till emigranterna. Hon beskrivs enbart som god och är allas hopp. Hon har ett samvete och därför är hon sårbar, "*När Dorisburg smält bort led miman flera dar/av svåra*

---

11 a.a, s. 5

12 a.a, s. 195

13 a.a, s. 60

14 a.a s. 51

15 a.a, s. 26

16 Hall, T. (1961) *Vår tids stjärnsång - en naturvetenskaplig studie omkring Harry Martinsons Aniara*. Stockholm. Albert Bonniers förlag, s. 34

17 a.a, s. 127

18 Sandelin, S, s. 33

19 a.a, s. 95

20 a.a, s. 30

21 *mimos* (grekiska), härmare. Se Tideström, G, s. 76 och Hall, T, s. 44

störningar från fototurben.²² Dorisburgs söndersprängning, Xinombras förfall, den blinde mannen, den hörselskadade mannen, poetissan från Landet Rind och Mimans lidande blir alla starka symboler för det Martinson förmodligen hade som avsikt att förmedla d.v.s. atomkrigets brutalitet.

5.2 Missutnyttjandet av naturens resurser och hotet mot de ekologiska systemen

Att emigranterna inte har månat tillräckligt om naturens begränsade resurser framgår ständigt som en påminnelse till läsaren. Mimaroben beskriver jorden som ”*Missbrukad på berg och vattenvidder/och landskap där de aldrig hörde hemma/är tagna ut förskott av ett släkte.*”²³ Mer konkret skulle det citatet idag kunna länkas till begrepp som massproduktion, monoproduktion eller råvaruexploatering. Mimaroben berättar, ”*Jag konserverar därför det som passar/allt som har tröstens färg och liknar livet/och var gång ångesten i skeppet tassar/serverar jag av Mimans drömkonserver.*”²⁴ Terminologi som *konservera*, *förbrukad* och *sällsynt* upprepas i ett flertal sånger. Notera att Aniara skrevs innan Brundtland rapporten om hållbar utveckling publicerades.²⁵ De ekonomiska, sociala och ekologiska elementen som utgör hållbar utveckling nämns inte explicit av Martinson i Aniara. Däremot skildrar han de sociala och ekologiska konsekvenserna som människan, växt- och djurlivet drabbas av när människan inte ger sig tid till eftertänksamhet.

Mimans val att inte förevisa mer beskrivs, ”*Hon hade sett granitens vita gråt/när sten och malm förgasas till ett dis/Nu ville hon ej förevisa mer.*”²⁶ Läsaren kan tolka Mimans val att inte förevisa mer som ett gensvar på ett flertal händelser som skadat Doris t.ex. Mimans vittnesbörd av alla städer som atombomben sprängt sönder. Martinsons personifikation av graniten som ett oskyldigt, gråtande offer blir dock ett annat starkt motiv för Mimans öde. Den oskyldiga granitens vita gråt gör henne förskräckt och i nästa sång dör hon. Reaktionen mellan sten och malm kan tolkas som en mänsklig misshushållning av naturens resurser, då reaktionen går ut över en tredje part (graniten). Vill Martinson här ifrågasätta exploateringen av naturens resurser? Bör vi skapa våra egna begränsningar?

Det är inte bara växtligheten på land som förstörts av strålning, ”*Det fanns för flyktningarna inget hopp/ej ens i öppna havet/där maneten syntes dö/och oktopoderna [åttaarmad havsvarelse] flöt upp från djupen.*”²⁷ Är detta enbart en följd av kärnvapenkrigets radioaktiva strålning eller människans aktiviteter när hon t.ex. förorenar haven med fartygsutsläpp? Under 1950 talet fanns marinbiologisk forskning som bevisade att fartygens utsläpp förorenar haven och hur industriella utsläpp kan länkas till miljögiftet metylkvicksilver i fisk (Minamatasjukan i Japan, 1951).²⁸ Detta lyftes sedermera fram i Rachels Carsons bok *Tyst Vår*.²⁹ Man visste hur de ekologiska systemen samverkade, men termen och det vitala med biologisk mångfald lyftes först 1968 av den amerikanska naturvetaren Raymond F. Dasmann.³⁰ Att liv i haven riskerar att dö p.g.a. radioaktivitet från atombomben visste Martinson. Frågan är om maneten och oktopoderns lidande även är symboler för människans överutnyttjande av naturens resurser och industriutsläpp? Ett argument för detta är att forskningen inte hade utvecklats till en globalpolitisk fråga och något som skeptikern Martinson därför ville uppmärksamma.

6. Människans roll vid miljöförstöring

Människorna i Aniara skiftar i sinnesstämningar mellan dröm och verklighet. Det är till stor del ur berättaren Mimarobens perspektiv som en generell av kvinnorna, männen och de fåtaliga barnen ombord ges. Å andra sidan finns det dikter som t.ex. *Libidella (Hemlig sorgesång)* eller *Den blinde*,

---

22 a.a, s. 52

23 a.a, s. 22

24 a.a, s. 42

25 WCED (1987) *Our common future*. Oxford. Oxford University Press.

26 a.a, s. 53

27 a.a, s. 126

28 Nationalencyklopedin

29 Carson, R. (1963) *Tyst Vår*. Tiden.

30 Brown, William Y. 2011. *Conserving Biological Diversity*. Brookings Institution. Washington. I artikeln beskriver Brown Raymond Dasmanns, *A Different Kind of Country (1968)*

där Libidella och poetissan från landet Rind ger individuella perspektiv.^{31 32} Dessa dikter är dock färre än dikterna som baseras på Mimarobens betraktelser. I fördjupningen i eposet beskriver Mimaroben, *"Här färdas vi i sarkofagen stilla/gör ej som förr planeten något illa/Här kan vi öppet fråga, ärligt svara/.../ty rymdens öde drar bort från skamlig tid."*³³ Är alla människorna ombord på Aniara så medvetna som Mimaroben beskriver dem? Råder en sådan öppenhet och känner alla skuld? Mimaroben betraktas reflekterande, klok och självgranskande medan kaptenen och antagonisten Chefone, hånar och förföljer emigranter.³⁴ Chefone upplevs därmed inte som ödmjuk eller god. Människorna på Aniara är individer och kan tänkas bära olika ansvar till miljöförstöring och känna olika skuld till Doris död. Man kan fråga sig om Martinsons syfte var att betona det han ansåg var hela jordens mänskliga ansvar beträffande miljöförstöring eller främst makthavarnas ansvar när de förklarar kärnvapenkrig?

6.1 Offer

Aniara har ofta klassats som en framtidsdystopi. Dystopi definieras som en inhuman och totalitär samhällsvision som ofta är fiktiv. En dystopi kan skilja sig ifrån verkligheten men baseras i många fall på samhällsstrukturer som författaren upplever negativa som t.ex. ett övervakningssamhälle, teknikens utveckling eller masskonsumtion.³⁵ Om dessa strukturer sprids och förstärks kan en världskatastrof ske, vilket i många fall gör karaktärer i dystopier till offer. I Aniara blir emigranterna offer för teknikens utveckling och miljöförstörelsen. De kan även betraktas som offer för diktatoriska makthavare men i med uppsatsens fokus så kommer det förstnämnda områdena behandlas. Att emigranterna är offer för teknikens utveckling framgår av Mimaroben, *"Men många tycker redan att vi lider/ett rättvist skratt där vi mot Lyran skrider. / ty vi har själv stängt inne i den sarkofag, där vi vår levande begravning fira/tills allt vårt högmod lägger ner sin spira."*³⁶ Sarkofag symboliserar död och grav. Att rymdskeppet Aniara upprepade gånger beskrivs som en sarkofag förstärker emigranternas roll som offer. Människan har dessutom skapat något som hon upplever som en fångenskap, *"ty, jag satt fånge här i Aniara"*, säger Mimaroben.³⁷ Han påstår också att *"Det finnes skydd mot nästan allt som är/men det finnes inget skydd mot människan."*³⁸ Återigen betraktas människorna som ett offer för mänskligheten, då de kan utarma natur och framställa kärnvapen och sedan stå utan skydd. De lider av hamartia och blir offer för högmodet, för övrigt den första av de sju dödssynderna. Här dras parallellen till geniets (vetenskapsmannens) nyfikenhet med att splittra den *"universella konstitutionen"*³⁹ eller vishetens sten. Martinson sa själv att med Aniara ville han visa på *"förfufts möjligheter men också på faran av övermod."*⁴⁰ Konsekvensen för emigranternas högmod och hybris liknar den tragiska hjälten Ikaros i den grekiska mytologin. Visserligen innehåller Aniaras färd kärleksrelationer, glädje och hopp om räddning men med tanke på emigranternas upplevelser i form av depressioner, självmord, apati - och slutligen, en räddning som aldrig kommer - betraktas färden som ett sorgespel. I tjugofyra år färdas passagerarna levande i Aniara och i ytterligare femtontusen år färdas de döda ombord mot stjärnbilden *Lyran*. Martinson förmedlar här ett väldigt tydligt budskap, där konsekvensen av människans hybris blir emigranternas tragiska verklighet.

Likasa skildras emigranternas sorg när Dorisburg förstörs på grund av strålningsskador. Mimaroben beskriver att de alla är *"hutrände och svaga"* och känner en *"smärtas smärta över Doris död"* som går in i deras hjärtan som *"ett öppet sår"*.⁴¹ Detta bekräftar deras kärlek till jorden. I den näst sista dikten talar skalden själv om avsaknaden av en gud *"Jag hade tänkt ett paradys för dem/men sedan vi lämnat ett som vi förstörde/blev tomma rymdens natt vårt enda hem/ett ändlöst svalg när"*

---

31 a.a, s. 146 och 92

32 a.a, s. 92

33 a.a, s. 26

34 a.a, s. 58

35 Nationalencyklopedin

36 a.a, s. 45

37 a.a, s. 37

38 a.a, s. 48

39 Sandelin, S. s. 33

40 Wrede, J. s. 46

41 a.a, s. 34, 48, 49

*ingen gud oss hörde.*⁴² Offerrollen förstärks när Aniaras invånare förlorar sin tro på att en gud kommer att höra dem.

6.2 Förövare

Miljöförstöringen i Aniara framstår som människans fel. Vetenskapsmän har uppfunnit atombomben och makthavare har använt den som maktmedel. Dorisburgs ”död” är den starkaste bekräftelsen på människans roll som förövare. Parallellt med detta har människan missbrukat landskap och hav: ”*Den klara tanken vakar/i klarhet om den jord den här försakar.*”⁴³ I en intervju 1956 i Göteborgs handel- och sjöfartstidning kommenterar Martinson, ”*Därför är Aniara skriven som en botpredikan, en sång om den mänskliga skulden.*”⁴⁴

Är det människans grymhet som orsakar miljöförstöring i Aniara? Människans grymhet beskrivs men den verkar snarare syfta på hur människan förtrycker andra, ”*Fånglägercellens ödslighet på jorden/har tyngt sin stenrymd välvt kring människans själ.*”⁴⁵ Karaktären Chefone gestaltar människans mörka sidor i hans sätt att håna och förfölja emigranter och skulle därmed kunna vara en symbol för ondskan. Chefone skulle dock indirekt kunna betraktas som en förövare till miljöförstöring då ett samhällsstrukturellt problem träder fram i det skeendet när han anklagar Mimaroben som skyldig till Mimans död. Att skapa syndabockar under ekonomiska eller sociala kriser är ett världsomfattande mönster. I och med att Mimans död orsakas av fototurben, så skulle Chefones beskyllning av Mimaroben som orsak till Mimas död kunna tolkas som människans tendens att skjuta ifrån sig ansvaret för miljöförstöring. Att Chefone är eposets huvudsakliga antagonist förstärker argumentet att hans karaktär är i konfrontation med *Aniaras* budskap d.v.s. att varje individ bär sitt ansvar.

En symbol för människans roll i kärnvapenkriget, men även i teknikens utveckling, är det spjutet som emigranterna ser ilar förbi dem i rymden: ”*På elfte året fick vi se en syn/ett spjut som rörde sig i Universum. Den kom från samma håll som vår gondolder/och böjde inte av men höll sin bana. Dess hastighet var större än gondolderns, med följd att spjutet snabbt drog bort från oss/.../tomhetens spjut gick meningslöst sin bana.*”⁴⁶ Spjutet är ett hot och dess rörelse är meningslös. Vad tjänar kriget till? För att besvara den tidigare frågan, i Aniara framställs krigslystna makthavare som förövare till miljöförstöring men den goda människans brist på reflektion gestaltas likaså. Belägg för detta är t.ex. emigranternas utnyttjanden av hav och land eller geniet som inte grubblar över konsekvenserna av hans upptäckter. Detta må vara brist på självreflektion, kunskap eller ödmjukhet och därmed en överdrift att stämpla människan som grym.

7. Diskussion

I Aniara förmedlas ett starkt läsartilltal mellan versraderna. Läsaren kan uppleva ett moraliskt budskap; om vi *förbrukar* sällsynta ämnen, inte bryr oss om att *bevara* och *konservera* går detta ut över framtida släkten. Om vi forskar eller stödjer forskning kring framställandet av en reaktion som kan utplåna allt liv och därmed hota ekologin, den biologiska mångfalden och hela planeten har vi bara oss själva att skylla när vi dör eller tvingas lämna jorden. Gondoldern Aniara skulle därmed kunna betraktas som ett symboliskt gensvar på emigranternas handlingar på jorden. De är instängda i en klaustrofobisk miljö som de själva skapat i sin flykt från en jord dem försakat. Eller? Aniaras sista versrad i den centrallyriska avtoningen lyder ”*och genom alla drog Nirvanas våg.*”⁴⁷ Ska emigranterna uppleva försoning trots ”*lämnat ett [paradis] vi själv förstörde*”?⁴⁸ Martinson som humanist och naturälskare trodde på livet och den mänskliga tankevärldens utveckling, och utan liv kan inte eftertanke utvecklas. Kanske betraktade Martinson emigranterna i Aniaras sista sång som upplysta, något som förstärker eposets sista diktrad som ett faktum och inte som en ironi.

Läsaren kan även uppleva att Martinson har olika tonlägen. En vemodig ton upplevs när

---

42 a.a, s. 187

43 a.a, s. 51

44 Wrede, J, s. 158.

45 a.a, s. 85

46 a.a, s. 105

47 a.a, s. 188

48 a.a, s 187

människan skildras som förövare och en medmänsklig ton upplevs i människans roll som offer. Det senare bottnar troligen i människans brist på eftertanke, som visserligen drabbar miljön men även hon själv. Den kan även utläsas i hur Martinson kan relatera till emigranternas allmängiltiga känslor som t.ex. rädsla och sorg eller i det skeendet när emigranterna utvecklar stark mottaglighet och uppriktighet i sina insikter som skyldiga till Doris död. Människans kontrasterade roller i Aniara symboliserar människans komplexitet som övermodig, sårbar, kärleksfull och oansvarig. Emigranternas förhållningssätt till jorden kan betraktas som destruktivt då de älskar något som de samtidigt förgör.

Sarkofagen och spjutet blir symboler för emigranternas två antitetiska roller. Spjutet blir en symbol för teknikens utveckling och inte minst, grymheten i krig. Gestaltningen av Aniara som en sarkofag, fylld med emigranternas klagosånger över ett förlorat paradiset gör att människorna porträtteras som motsatsen till föregående. Dualismen existerar till en viss grad i Aniara då emigranterna har en fysisk och en spirituell natur. Å andra sidan gestaltas de inte enbart som förövare eller offer. Kanske är det därför Aniaras läsare och dåtidens litterära kritikerkår hyllade den svenska lyrikern. Trots att Aniara innehöll civilisationskritik som i många fall kan provocera överskuggades detta av det faktum att Martinson angrep kärnvapenkriget. Alla hatar vi krigets våld och de oskyldigas död.

Martinson var skeptiker men trodde på en framtid i överraskningarnas tecken⁴⁹ och som tidigare nämnts, på den mänskliga tankevärldens utveckling. Endast liv kan skapa nya 'Kassandror' som varnar med bilder och statistik, vilket förhoppningsvis nyanserar tvivlet till klimatförändringarna och människans roll däri som existerar än idag.

8. Slutsats

Miljöförstörelsen i Aniara skildras främst genom atombomben, fototurben, vilket är ett ledmotiv i hela eposet. Exploateringen av naturresurserna och hotet mot de ekologiska systemen porträtteras också. Det sällsynta träet och den gråtande graniten blir symboler för detta tema. Möjligtvis oktopedernas lidande likaså. Temat stärks också av de enfatiska iterationerna av orden förbrukad, sällsynt och konservera.

Människans roll som förövare till miljöförstörelsen bekräftas i Doris död. De okända maktavarnas bruk av kärnvapen, geniets slaktmask och Chefones beskyllning av Mimaroben som skyldig till Mimas död är även symboler eller metaforer för människans roll som förövare. Detta bottnar till störst del i människans brist på eftertänksamhet, ödmjukhet och kunskap men förövarollen framträder även genom politiska maktspel, nonchalans och girighet.

Människans roll som offer skildras främst genom emigranternas sista suckar i en okänd rymd. Rollen skildras även genom emigranternas högmot och deras sorg över Doris död. Att människan älskar men samtidigt förgör Doris blir ett destruktivt förhållningssätt och därmed ännu ett starkt skäl att betrakta människan lika mycket som offer som förövare till miljöförstörelsen i Aniara.

---

49 Sandelin, S. s. 62. (*En framtid i överraskningarnas tecken*. Horisont. 1959, nr 3, sid 3-8)

9. Bibliografi

Carson, R. (1962) *Tyst Vår*. Tiden.

Brown, William Y. (2011) *Conserving Biological Diversity*. Brookings Institution. Washington.

Davergne, Peter. (2012) *Handbook of Global Environmental Politics, Second Edition*. Cheltenham. Edward Elgar Publishing.

Hall, Tord (1961) *Vår tids stjärnsång - en naturvetenskaplig studie omkring Harry Martinsons Aniara*. Stockholm. Bonniers förlag.

Martinson, Harry. (1956) *Aniara*. Stockholm: Albert Bonniers förlag

Sandelin, Stefan (1989) *Kring Aniara – Dikter, essäer, betraktelse och programförklaringar av Harry Martinson*. Lund: Vekerums förlag.

Söderblom, Staffan. (1994) *Harry Martinson*. Natur & kultur.

Tideström, Gunnar (1975) *Ombord på Aniara – En studie i Harry Martinsons rymdepos*. Stockholm: Aldus.

WCED (1987) *Our common future*. Oxford. Oxford University Press.

Wrede, Johan. (1965) *Sången om Aniara*. Stockholm. Albert Bonniers förlag.